

“PIERRE-VICTOR, JACQUES-CLÉMENT ET LES AUTRES”. MINDER BEKENDE GENTSE NOTABELEN UIT DE PERIODE 1780-1840 (DEEL 6)

5. Pierre-Philippe-Constant Lammens (1762-1836)

Pierre-Philippe-Constant Lammens was een vermaard boekenverzamelaar en “un des plus savants bibliophiles belges”¹. In 1818 werd hij de eerste bibliothecaris van de pas opgerichte Gentse universiteit en bracht het later tot rector magnificus van deze instelling. Sedert het Frans bewind vervulde hij ook een centrale rol in de sociale onderstand als secretaris van de Commissie der burgerlijke godshuizen (*Commission des hospices civils*).

Een kleurrijke Gentse familie

Pierre-Philippe-Constant Lammens werd geboren te Gent op 8 oktober 1762² als zoon van de welstellende negotiant François-Joachim-Premier Lammens (1732-1769) en Petronella-Jeanne de Cocq, dochter van een procureur bij de Raad van Vlaanderen³. Dezen woonden aan de Krommewal in een ruim herenhuis met zeven traveeën, twee bouwlagen en een inrijpoort voor koetsen. Grootvader Pieter-Jacob Lammens was meester-brouwer (*den Anker*; bij de Ketelpoort)⁴ en gehuwd met Marie-Josèphe van Melle, vrouwe van de heerlijkheid Berchem (binnen Sint-Martens-Latem)⁵ en vermoedelijk een telg van de erfelijke meesters-vleeshouwers ‘van Melle’. De jong overleden François-Joachim studeerde in het jezùietencollege aan de Voldersstraat⁷ en nam druk deel aan het Gentse gezelschapsleven als lid van de Sint Joris-, Sint Michiels- en Sint Sebastiaansgilden⁸ en financieel contribuant van de Academie voor teken-, schilder- en bouwkunst⁹. Vanaf uiterlijk 1764 was hij ook een van de oprichters en bestuurslid van vrijmetselaarsloges te Gent (*La Discrète Impériale & Royale*) en te Aalst (*La Discrète Impériale*)¹⁰ waarvan de meeste leden in de stadsadel en de hogere burgerij waren gerecruteerd¹¹. Uit zijn levensstijl kan men overigens afleiden dat François-Joachim Lammens vlotte contacten onderhield met de Gentse *bonne société*.

Pierre-Philippe groeide dus op in het gunstige klimaat van een gezin dat behoorde tot de bovenlaag van de Gentse handels- en ambachtenwereld. Twee

broers en een zus verdienen een bijzondere belichting.

(1) François-Marie-Jean Lammens (geb. 1757) was waarschijnlijk een der zeldzame negotianten die ooit door de Theresiaanse Academie¹² te Brussel wegens een bekroonde inzending werden gelauwerd. In 1787 ontving hij inderdaad een eerste “accessit” voor zijn antwoord op de vraag: “Indiquer les nouvelles branches de manufactures et de commerce qui pourroient être introduites dans les diverses provinces des Pays-Bas autrichiens, sans nuire à celles qui y sont déjà établies”. De tekst werd nog hetzelfde jaar gepubliceerd door de *Imprimerie académique* (24 pag. in-4°)¹³.

(2) Jean-Baptiste Lammens (geb. 1767) nam tijdens de Brabantse Omwenteling dienst in de ruitery van het Patriottenleger¹⁴. In 1795 werd hij de correspondent op de Londense grondstoffenmarkt van de Gentse leerlooiers Lieven en Jan Bauwens. Hij kocht en verkocht er volgens de marktprijzen leder, tabak, suiker, koffie enz. en droeg dus door verstandige speculaties wezenlijk bij tot het fortuin van de familie Bauwens. Vanaf 1798 betrok Lieven Bauwens hem bij de illegale uitvoer van de befaamde mechanische spinmolen *Mule Jenny* die een aanzienlijk hogere productiviteit in de katoenspinnerijen verzekerde. Het verhaal van deze smokkel leest als een authentieke thriller¹⁵. Het avontuur eindigde met een hoge boete en een effectieve gevangenisstraf voor Jean-Baptiste Lammens. Na dit pijnlijk Engels intermezzo vestigde deze zich opnieuw als gezette burger in zijn geboortestad¹⁶ en huwde een kleindochter van de befaamde Gentse rococo-architect David 't Kindt. Zij werden de ouders van de grondeigenaar, liberaal gemeenteraadslid en filantroop Hippolyte Lammens naar wie een straat in het Sint-Elizabethbegijnhof is genoemd¹⁷.

(3) Angéline Lammens gaf in 1795 te Parijs geboorte aan de onwettige dochter Angélique-Françoise Lammens¹⁸. Even later huwde ze de Oostendse brouwer Georges-Théodore Roselt¹⁹ met wie ze een bescheiden handelszaak te Gent uitbaatte²⁰. Angélique-Françoise trouwde met de arts Charles-Auguste van Coetsem (geb. 1788) die hoofdgeneesheer van het burgerlijk hospitaal De Bijloke werd en hoogleraar aan de universiteit²¹. Hun dochter Marie-Mathilde van Coetsem werd de echtgenote van de provinciaal archivaris en auteur Polydore-Charles Vander Meersch²².

Een vlijtige jeugd

Pierre-Philippe studeerde waarschijnlijk humaniora aan het college van de paters augustijnen (Sint-Margrietstraat) vermits het jezuïetencollege (waar zijn vader had gestudeerd) in 1773 op bevel van de keizerin en de paus was gesloten. Aan de universiteit van Leuven ondernam hij rechtenstudies waar-

voor hij in 1786 het diploma (*licentiaet in beyde de rechten*) ontving. Niettemin ging tijdens zijn studies zijn belangstelling vooral uit naar de letteren, oude boeken en bibliotheken. Te Leuven sloot hij een levenslange vriendschap²³ met de universiteitsbibliothecaris priester Corneille-François Nelis die nog bisschop van Antwerpen werd alsmede president van het Soeverein Congres tijdens de Brabantse Omwenteling²⁴. Tevens werd hij bevriend met studiemakker Henri von Crumpipen jr. , een zoon van de invloedrijke Kanselier van Brabant Joseph-Ambroise von Crumpipen²⁵. Vermoedelijk verschaftte deze vriendschap hem toegang tot de culturele *decision makers* in de regering. Hoe dan ook, reeds in februari 1789 werd hij met een leeropdracht in klassieke talen te Leuven benoemd²⁶. De universiteit had toen behoefte aan jonge docenten wegens een zware inwendige crisis die zij in 1787-1788 had meegeemaakt (een conflict tussen ultramontaanse theologen en keizersgezinde professoren). Enige tijd na zijn benoeming te Leuven werd hij door de regering naar de universiteit van Wenen ontboden om er mee te werken aan de hervorming van het secundair onderwijs. Dit was na de verdwijning van de vele jezuïetencolleges nog niet gestabiliseerd ondanks de oprichting van Koninklijke Colleges, zoals bijv. te Gent in 1777.

Tijdens de woelingen na de eerste Franse inval (november 1792) ondernam P. Lammens enkele reizen om het bibliotheekwezen te bestuderen in Frankrijk, Italië, Duitsland, Engeland en de Verenigde Provinciën. Zo leerde hij de meest eminente bibliothecarissen en boekenliefhebbers van zijn tijd kennen, die allen zijn trouwe correspondenten bleven²⁷.

Pierre-Philippe vestigde zich vanaf ca. 1794 in zijn geboortestad als advocaat bij de Raad van Vlaanderen. Hij bleef heel zijn leven lid van de balie²⁸. Op de lijst der advocaten stond hij bekend als *Lammens jeune* om hem te onderscheiden van zijn oudere confrater Jacques-Clément Lammens (*advocaet Lammens d'oude, Lammens aîné*)²⁹ met wie hij overigens niet verwant was.

Leraar aan de “Ecole Centrale”. “Secretaris van de Hospicen”.

In 1797 werd Pierre-Philippe Lammens leraar geschiedenis in de zopas opgerichte ‘Ecole Centrale’ te Gent³⁰. Deze benoeming was niet naar de zin van de driftige jacobijn Grégoire Du Bosch, de vertegenwoordiger van het Directoire in het Scheldedepartement: “Aucun des candidats n’a donné de gages à la révolution... Il est impossible de ne pas croire à la partialité de ce jury, quand on voit désigner pour la classe d’histoire un homme [P. Lammens] dont la moralité est des plus équivoques et qui a été expulsé de l’assemblée primaire de sa section comme débiteur failli, mais aussi dont la réputation de royalisme est jusqu’ici sans tache”³¹. Reeds in 1798 werd de benoeming van Lammens

ongedaan gemaakt onder het voorwendsel dat een buitenlandse reis langer had geduurd dan hem was toegestaan³².

Met de reorganisatie van de sociale onderstand (ca. 1800) na de verwarde periode van het Directoire werd P. Lammens benoemd tot het tijdrovende ambt van secretaris van de Commissie van de burgerlijke godshuizen (*Commission des hospices civils*)³³. Deze instelling was naast een Bestuur der Weldadigheid (*Bureau de bienfaisance*) in 1796 opgericht ter vervanging van de stedelijke Armenkamer en de religieuze godshuizen van het ancien régime. Het Bestuur der weldadigheid verstreekte huiselijke bijstand aan ambulante hulpbehoevenden terwijl de Commissie in een twintigtal gestichten instond voor meer dan duizend zieken, invaliden, wezen, enz. Bij gebrek aan voldoende financiële middelen waren de twee onderstandsinstellingen niet in staat om het hoofd te bieden aan de armoede die de arbeidersklasse teisterde zodat de besluitvorming telkens gepaard ging met moeilijke afwegingen. Lammens vervulde de opdracht van *Secretaris van de Hospicen* tot in de Hollandse tijd³⁴.

Naar een eigen bibliotheek met 45.000 boeken

Vanaf 1796 kon P. Lammens zijn befaamde verzameling wiegendrukken, boeken en manuscripten opbouwen. Met de afschaffing van abdijen en kloosters werden inderdaad hun eeuwenoude en doorgaans omvangrijke bibliotheken aangeslagen en openbaar verkocht. Van belang waren vooral de bibliotheken van de Sint-Pieters- en de Baudeloo-abdij, het augustijnen-, het recolletten- en het predikherenklooster en het bisschoppelijk seminarie³⁵. Voor Lammens en zijn vriend-bibliofiel Charles van Hulthem³⁶ was dit natuurlijk een buitenkans. Bij zijn overlijden in 1832 bezat bijv. van Hulthem een unieke bibliotheek van 60.000 boekdelen³⁷ die de basis werd van de *Bibliotheca Hulthemiana* in de Koninklijke bibliotheek. De nalatenschap van P.-C. Lammens (1836) omvatte 45.000 gedrukte banden en 300 handschriften³⁸.

P. Lammens koesterde zijn bibliotheek in de ruime woning die hij betrok in de Augustynen (Sint-Margrietstraat)³⁹. Inmiddels was hij ook financieel contribuant geworden van de Koninklijke Academie voor teken-, schilder- en bouwkunst⁴⁰ die in 1804 werd overgebracht naar een vleugel van het gewezen augustijnencollege (huidige Academiestraat).

Kandidaat-stadsbibliothecaris

Met de boeken die de Fransen niet veilden bouwde van Hulthem in 1797 een eerste stedelijke bibliotheek op. Deze werd aanvankelijk gehecht aan de Ecole Centrale (Ottogracht) om in 1804 aan de stad te worden overgedragen⁴¹.

Charles van Hulthem werd de eerste bibliothecaris⁴². Toen hij kort daarop werd verkozen tot lid van het Conseil des Cinq-Cents te Parijs⁴³ stelde hij voor dat Lammens hem zou vervangen: “Le citoyen Lammens réunit à une connaissance profonde de la bibliographie et de l'histoire littéraire, toutes les qualités requises pour l'organisation de cette bibliothèque. J'ose donc vous proposer ce citoyen et vous invite à le nommer également avec moi bibliothécaire pour l'Ecole Centrale de ce Département. Je crois que le bien public y est intéressé car il serait difficile d'en trouver un dans ce département qui réunisse autant de connaissances nécessaires pour cet objet”⁴⁴. Niettemin werd in 1798 een gewezen Leuvens hoogleraar Grieks aangesteld (de man die ook Lammens' opvolger werd als leraar geschiedenis). De vervanger moest evenwel vrij spoedig de plaats van bibliothecaris ruimen na van Hulthem's terugkeer te Gent. Toen Van Hulthem in 1802 lid werd van het *Tribunat* liet hij zich vervangen door een ander interimaris, maar na de afschaffing van het *Tribunat* in 1808 keerde Van Hulthem opnieuw terug naar Gent en in 1809 nam de interimaris ontslag zoals afgesproken.

In 1810 werd Van Hulthem rector van de *Académie Impériale* te Brussel en stelde opnieuw voor dat Lammens hem als bibliothecaris zou vervangen. In 1804 was de bibliotheek van de 'Ecole Centrale' evenwel aan het stadsbestuur overgedragen zodat men voortaan ook met de politieke invloeden moest rekening houden. Lammens was uiteraard kandidaat voor de aanstelling maar een patricische tegenkandidaat (Walwein de Tervliet) zocht politieke steun bij zijn verwante (“Monsieur et cher parent”) graaf Joseph Sebastien della Faille die tot 1808 'Maire' van Gent was en erna lid van het *Corps Législatif*. Walwein de Tervliet werd benoemd. Pas in 1816 was hij klaar met een catalogus (55 pag.) van de 234 handschriften die in de bibliotheek werden bewaard. Auguste Voisin verklaarde in 1839 dat deze catalogus “laisse assurément bien des choses à désirer”⁴⁵. Van Hulthem had nochtans vruchteloos gewezen op de tekortkomingen van deze kandidatuur.

Rechter? In de gunst bij koning Willem I

In 1801 overwoog de voorzitter van de recent opgerichte rechtbank van eerste aanleg te Gent Pierre-Philippe Lammens tot plaatsvervangend rechter te laten benoemen. Ook de Préfet Guillaume Faipoult steunde deze kandidatuur: “... a perdu une place par l'esprit de parti ... c'est une injustice à réparer”⁴⁶. De procureur-generaal adviseerde evenwel dat P. Lammens “plus littérateur que jurisconsulte” was en de benoeming ging uiteindelijk niet door⁴⁷.

In 1807 poogde Lammens nogmaals tot rechter te worden benoemd. Opnieuw lukte het hem niet ondanks de steun van zijn verwante de beruchte Franse

generaal Dominique Vandamme (de zwager van zijn broer Jean Baptiste)⁴⁸ en van de illustere Philippe-Antoine Merlin de Douai, procureur-generaal bij het Franse Hof van cassatie en een bekend verzamelaar van oude rechtsboeken. In 1811 werd Lammens (hoewel “de fortune médiocre”⁴⁹) eindelijk tot plaatsvervangend rechter benoemd⁵⁰. Hij behield dit onbezoldigde ambt tot ver in de Hollandse Tijd⁵¹.

Na de val van Napoleon werd Pierre-Philippe Lammens door koning Willem I belast met de delicate opdracht om te Parijs boeken, handschriften, schilderijen en kunstvoorwerpen te recupereren die de Fransen uit onze plaatselijke verzamelingen en bibliotheken hadden ontvreemd⁵² – “mission d’autant plus difficile à remplir qu’il n’existait aucun inventaire des objets enlevés, et qu’il fallait donc procéder à un examen de toute la collection des manuscrits de la bibliothèque royale de Paris”⁵³. Na ook het juridisch advies van de toekomstige hoogleraar Jean-Baptiste Hellebaut te hebben ingewonnen⁵⁴, vervulde Lammens deze opdracht met brio, wat hem een benoeming tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw opleverde⁵⁵. In mei 1816 werd hij bovendien benoemd tot titelvoerend lid van het in 1808 gestichte *Koninklyk Nederlandsche Instituut van wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten*⁵⁶ en tot lid van het *Bureau van Administratie van het Koninklyk Collegie van Gend*⁵⁷.

Universiteitsbibliothecaris, hoogleraar en rector magnificus

P. Lammens kwam pas aan zijn trekken als bibliothecaris na de oprichting van de universiteit van Gent door koning Willem I in mei 1816. Het stadsbestuur schonk zijn bibliotheek aan de nieuwe universiteit en in februari 1818 werd Pierre-Philippe Lammens bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek⁵⁸. Hij verkreeg eveneens de titel van ere-hoogleraar⁵⁹ met de daaraan verbonden voordelen (onder meer de wedde) zonder evenwel college te moeten geven. Bij zijn ambtsaanvaarding werd de inventaris opgemaakt van het bezit van de bibliotheek: 23.700 boekdelen gedrukt sedert de 16de eeuw; 202 wiegen-drukken; 234 handschriften⁶⁰. Bovendien verkocht Lammens een deel van zijn reeds omvangrijke persoonlijke bibliotheek (18.000 banden) aan de universiteit. Wegens dubbel gebruik kocht hij overigens 4 à 5.000 van deze boeken terug. Van de aldus uitgebreide bibliotheek stelde Lammens een catalogus op die jarenlang in gebruik bleef⁶¹.

In 1828-1829 werd Pierre-Philippe Lammens rector magnificus van de universiteit⁶². In dezelfde periode trad hij waarschijnlijk toe tot de Oranjegezinde vrijmetselaarsloge *Le Septentrion*⁶³.

Na de onafhankelijkheid van 1830 sloot het Voorlopig Bewind twee facultei-

ten (wijsbegeerte & letteren en wetenschappen) van de als orangistisch bekende universiteit van Gent. De bedoeling was de universiteit te laten doodbloeden vermits de afgeschafte faculteiten de studenten leverden voor de overige twee faculteiten (rechten en geneeskunde). Ererector Lammens werd met enige collega's aangewezen om de intrekking van deze maatregel te vragen. De professoren werden niet eens ontvangen door leden van het Voorlopig Bewind⁶⁴. Lammens kon de normalisering van de toestand nog beleven met de inwerkingtreding van de organieke wet van 27 september 1835 op het hoger onderwijs die onder meer in elke universiteit alle faculteiten herstelde.

Pierre-Philippe Lammens, die ongehuwd was gebleven, overleed op 9 juni 1836⁶⁵. De nalatenschap (met uitzondering van de bibliotheek) ging naar zijn neef Hippolyte Lammens. Zijn aangetrouwde neef dokter van Coetsem (die zelf een bibliotheek van 12.000 boeken over de geneeskunde bezat) erfde Lammens' omvangrijke bibliotheek: 45.000 gedrukte banden en 300 handschriften. Door Lammens' kleinneef de archivaris Polydore-Charles Vander Meersch werd een meerdelige catalogus samengesteld met het oog op de openbare verkoping die plaatsvond in april en oktober 1839, oktober 1840 en juli 1841⁶⁶.

Als universiteitsbibliothecaris werd Pierre-Philippe Lammens opgevolgd door Auguste Voisin. Ook bij deze overgang werd een inventaris opgemaakt: 51.416 boekdelen, 325 wiegendrukken en 556 manuscripten⁶⁸.

o o o o o

Pierre-Philippe Lammens had één grote passie: oude boeken. Hij wordt beschouwd als één der voornaamste bibliofielen van zijn tijd. Nu nog preciseren antikwariaten dat een bepaald boek afkomstig is van zijn bibliotheek. Dat hij bovenop zijn monumentale verzameling nog een aanzienlijke uitbreiding van de universiteitsbibliotheek kon verzekeren getuigt voor zijn speurzin en inzet. Meer recente bibliothecarissen opperen (met weinig zin voor historisch perspectief) dat hij "nooit meer dan een conservator" was, geen "bibliothecaris" naar de huidige opvattingen⁶⁹. Hoe dan ook, boeken verzamelen is allesbehalve een broodwinning zodat Lammens heel zijn leven een beroep moest uitoefenen: advocaat, leraar, secretaris van de sociale onderstand, met eindelijk, vijfenvijftig jaar geworden, de lang verwachte bekroning: bibliothecaris van de universiteit, hoogleraar en zelfs rector magnificus.

Guy Schrans

NOTEN

- ¹ F. Vanderhaeghen (die het als universiteitsbibliothecaris kon weten), *Bibl. gant.* V, p. 212.
- ² Zie verder: P. Bergmans in: *Biogr. Nat.*, , XI (1890-1891), 220-221; M. De Schepper, A.Kelders & J. Pauwels eds., *In de ban van boeken. Grote verzamelaars uit de 19de eeuw in de Koninklijke Bibliotheek van België*, 2008, hoofdstuk III; B.Linnig, *Bibliothèques et ex-libris d'amateurs belges aux XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles*, 1906, p. 140-143
- ³ SAG, Modern archief, *Fonds Nap. de Pauw*, nr 2327, 2253/11 (Lammens); centrale bibl. UGent, Handschriftenkabinet, Hs. 2693, *Genealogische aantekeningen betr. Vlaamse families* (F. van den Bemden), nr 425 (Lammens); Hs. 3058, *Notes généalogiques de quelques familles bourgeoises de la ville de Gand* (de Potter de Ten Broecke), tw. Lammens
- ⁴ Zie de bouwaanvragen 1759/1762 met geveltekening in: BeeldbankGent.be , tw. Lammens
- ⁵ *Gazette van Gend*, 15 april 1768 (verkoop)
- ⁶ J. de Saint-Genois, Ph. Blommaert e.a., *Graf- en gedenkschriften der provincie Oost-Vlaanderen*, 2de reeks, Kloosterkerken. II, 1866, p. 103
- ⁷ Zie bijv.: G.T., 1980, p. 65
- ⁸ G. Schrans, *Vrijmetselaars te Gent in de XVIIIde eeuw*, 2de druk, 2009, p. 300
- ⁹ [E. van de Vivere], *Historie en inrichting der Koninglyke Akademie voor teeken-, schilder- en bouwkunden opgeregt binnen de stad Gent* (1794), p. 30, 46 (weduwe)
- ¹⁰ G. Schrans, *o.c.*, p. 29-30, 300-306
- ¹¹ G. Schrans, *o.c.*, p. 609
- ¹² Ambtelijke benaming: Académie impériale et royale des sciences et des belles-lettres de Bruxelles
- ¹³ *Mémoires sur les questions posées par l'Académie royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*, 1818, p. xxx; J.-P. Namur, *Bibliographie académique belge ou répertoire systématique et analytique des mémoires [couronnés par] l'ancienne et nouvelle Académie de Bruxelles*, Liège, 1838, p. 20; E. Mailly, *Histoire de l'Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*, 1883, p. 327, 391, 497; N. Bracke, *Bronnen voor de industriële geschiedenis. Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)*, 2000, p. 328. De eerste prijs ging naar de Gentse apothekerszoon Bernard Coppens (1756-1801) die nog een aanzienlijke (ook buitenlandse) vermaardheid verwierf als arts, schepen van de Keure en van Gedeede, democraat, botanicus (mede-oprichter van de Plantentuin), president van de Commissie van burgerlijke godshuizen, leraar aan de Ecole Centrale en wetenschappelijk auteur.
- ¹⁴ Als jonge man was Jean-Baptiste reeds erg ondernemend. Zie vooral: *Rapport fait par les trois Volontaires députés par résolution de Leurs Hautes Puissances les Etats de Flandre du 17 avril 1790, et lettre close adressée à leurs Députés au Congrès pour se rendre à la Citadelle d Anvers, afin d'y voir et parler... le général Vander Meersch*; E.J. Dinne, *Mémoire et pièces justificatives pour M. van der Meersch*, 1791, II, p. 104 e.v.; F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, V, p. 386, nr 11.290
- ¹⁵ Nap. de Pauw, *Liévin Bauwens. Son expédition en Angleterre et son procès à Londres* (1798-1799), 1903.
- ¹⁶ Zie bijv.: P. Claeys, *Mémorial de la ville de Gand*, 1792-1830, 1902, p. 242

- ¹⁷ K. Devolder, *Gij die door 't volk gekozen zijt. De Gentse gemeenteraad en haar leden*, verh. MGOG, 1994, p. 354
- ¹⁸ SAG, Modern archief, *Fonds Nap. de Pauw*, nr 2737
- ¹⁹ Bibl. univ. Gent – Handschriften, Hs. 3058, gec. tw. Lammens. Hij was een zoon van de arts-chirurgijn Jan-Albert Roselt (1714-1785) die zijn praktijk uitoefende te Machelen a.d. Leie. Hij beschreef zichzelf als *Gezwoörn Wondartz en Geboorts-helper* en was in 1781-1783 de auteur van het tweedelige werk *Natuer-, genees-, heel- en geboortkundige waarnemingen en mengelschriften, ten dienste van het landvolk*.
- ²⁰ Zie bijv.: *Wegwyzer*, 1828, p. 192; 1829, p. 174; 1831, p. 293; 1838, p. 423; *Gazette van Gend*, 29 mei 1823. In het begin van de 19de eeuw was de zaak reeds eigendom van van Angéline Lammens' broer Jacques (*Wegwyzer*, 1809, p. 87; *Gazette van Gent*, 29 mei 1823).
- ²¹ *N.B.W.*, XIV, 128-130; Université de Gand, *Liber Memorialis. Notices biographiques*, 1913, II, p. 430-433
- ²² *Biogr. Nat.*, XIV (1897), 267-270
- ²³ Bijv.: Ph. Lesbroussart ed., *Types et caractères belges. Moeurs contemporaines*, 1851, p. 100
- ²⁴ C. De Clercq, "Corneille-François Nelis, dernier évêque d' Anvers, homme d' Etat, philosophe et humaniste », *Ann. Prince de Ligne*, 1937, p. 32-40; W.J. Price, *Corneille-François de Nelis, 18e et dernier évêque d' Anvers*, 1954
- ²⁵ Henri von Crumpipen Jr. (1766-1829) werd advocaat bij de Soevereine Raad van Brabant in januari 1786 en later raadsheer in de Rekenkamer (J. Nauwelaers, *Histoire des avocats au Souverain Conseil de Brabant*, 1947, II, p. 343; C. Bruneel & J.P. Hoyois, *Les grands commis du gouvernement des Pays-Bas autrichiens. Dictionnaire biographique du personnel des institutioins centrales*, 2001 [Alg. Rijksarchief], p. 197). Over de aanzienlijkste leden van de familie Crumpipen zie: C. Bruneel & J.P. Hoyois, *o.c.*, p. 193-201.
- ²⁶ F. Leleux, *Charles van Hulthem*, 1764-1832, 1965, p. 165
- ²⁷ P. Bergmans, *o.c.*
- ²⁸ Zie bijv. nog: *Wegwyzer*, 1831, p. 210
- ²⁹ Zie bijv.: [E. van de Vivere], *o.c.*, p. 285 (errata). Betr. Jacques-Clément Lammens: zie een eerdere bijdrage in deze reeks
- ³⁰ P. Claeys, *Mémorial*, *o.c.*, p. 73 ; J. Nève, *Gand sous la domination française*, 1927, p. 198
- ³¹ J. Nève, *Domination française*, p. 199
- ³² J. Nève, *Domination française*, p. 200
- ³³ Zie bijv.: *Wegwyzer*, 1815, p. 103
- ³⁴ Bijv.: P. Claeys, *Mémorial*, p. 366
- ³⁵ Zie bijv.: *Wegwyzer*, 1782, p. 84
- ³⁶ F. Leleux, *Charles van Hulthem, o.c.*: Id., "Charles van Hulthem", *G.T.*, 1988, p. 267-277; *Biogr. nat.*, IX (1886-1887), 692-705
- ³⁷ A. Voisin, "Notice sur la bibliothèque de M. Charles van Hulthem", *Messenger des sciences et des arts* [Gent], 1837, p. 54-66; C. Vandenbroeke, "De lokalisatie van het publikatieaanbod in de Zuidelijke Nederlanden op basis van de van Hulthem-bibliotheek", *Hand. MGOG*, 1994, inz. p. 181-182; F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, V, p. 152.
- ³⁸ A. Voisin, *Bull. Acad. Royale*, V (1838), p. 382
- ³⁹ Zie bijv.: *Wegwyzer*, 1809, p. 41, 42; 1815, p. 84, 103; 1819, p. 86, 110; 1828, p. 140, 158;

1831, p. 210, 238.

Hij woonde wel degelijk “in” het augustijnenklooster. Na confiscatie door de Fransen in 1796 hadden de paters de kloostergebouwen opnieuw ingekocht met de vergoeding die ze bij hun uitdrijving van de bezetter hadden ontvangen.

Omdat ze van het klooster geen gebruik mochten maken, verhuurden ze belangrijke delen ervan als woning aan particulieren, o.m. P. Lammens. Jammer voor hem werden de meeste boeken van de rijke kloosterbibliotheek in 1796 naar de Baudeloo-abdij overgebracht met het oog op hun openbare verkoping. Pas na het overlijden van Lammens (1836) vestigden de paters zich opnieuw in hun klooster. Zie verder: A. Keelhoff, *Geschiedenis van het klooster der eerw. Paters Eremiten Augustynen te Gent*, 1864, p. 215-217., 222-224.

⁴⁰ [E. van de Vivere], *o.c.*, p. 262

⁴¹ J. Nève, *Domination française*, p. 227-230; A. Derolez, “Oorsprong en beginjaren van de universiteitsbibliotheek te Gent (1797-1830)”, *Boek en bibliotheek*, 1987/4, p. 16-23

⁴² Zie verder: P. Claeys, *Mémorial*, *o.c.*, p. 71

⁴³ J. Nève, *Domination française*, p. 34

⁴⁴ Zie het verdere relaas in: A. Voisin, *Recherches historiques et bibliographiques sur la bibliothèque de l’université et de la ville de Gand*, 1839, p. 25-40; J. Nève, *Domination française*, p. 227-230

⁴⁵ A. Voisin, *o.c.*, p. 33

⁴⁶ Bedoeld was zijn vrij willekeurig ontslag als leraar aan de Ecole Centrale.

⁴⁷ Ph. Van Hille, *Het Hof van Beroep te Brussel en de rechtbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Frans bewind (1800-1814)*, 1970, p. 112.

⁴⁸ Generaal Vandamme was gehuwd met Marie-Sophie ’t Kindt welke een zus was van J.B. Lammens’ echtgenote Thérèse-Henriette ’t Kindt. Zie: G. Schrans, *o.c.*, p. 292-293; : A. Du Casse, *Le général Vandamme*, Paris, 1870; W. van Hille, “La famille du général van Damme”, *Tablettes des Flandres*, X (1973), p. 114-133.

⁴⁹ Ph. van Hille, *o.c.*, p. 124

⁵⁰ Ph. van Hille, *o.c.*, p. 125

⁵¹ Ph. van Hille, *o.c.*, p. 127; Id., *Het Hof van Beroep te Brussel en de rechtbanken van Oost- en West-Vlaanderen onder het Nederlands bewind*, p. 111, 116, 120

⁵² D. Destanberg, *Gent sedert 1831*, 1903, p. 166

⁵³ P. Bergmans, *Biogr. Nat.*, 220-221

⁵⁴ N. Cornelissen, “Notice biographique et nécrologique puisée et recueillie dans les souvenirs de quelques amis”, *Annales belgiques des sciences, arts et littératures*, Gent, IV (1819), p. 331 ; P. Claeys, *Les expositions d’art à Gand. Essai historique*, 1892, p. 47. J.B. Hellebaut wordt in een volgend artikel behandeld.

⁵⁵ D. Destanberg, *Gent sedert 1831. Voornaamste gebeurtenissen*, 1903, p.166; P. Bergmans, *Biogr. Nat.*, 221

⁵⁶ Koninklyk Nederlandsch Instituut, *Naemlyst der leden*, 1817, p. 82; P. Claeys, *Mémorial*, p. 339

⁵⁷ Bijv.: *Wegwyzer*, 1815, p. 97; 1828, p. 161

⁵⁸ P. Claeys, *Mémorial*, p. 357

⁵⁹ P. Bergmans, *Biogr. Nat.*, 221. Bijv.: *Wegwyzer*, 1828, p. 158

⁶⁰ J.J. Steyaert, *Volledige beschrijving van Gent*, 1857, p. 164. Zie ook het relaas in: A. Voisin,

Recherches historiques, o.c. In de *Wegwyzer* 1828, p. 158) luidt de beschrijving van de *Bibliotheque der Hooge-school* als volgt: “De zelve bestatet uyt de boeken der gesupprimeerde abdyen en kloosters, waer in zig bevinden eenige manuscrits van de elfste en twaelfste eeuwen; uyt oude en nieuwe letterkundige werken en de schoonste drukken van onzen tyd; en uyt de schoone bibliotheque van den hoogleraer Lammens, door de hooge-school gekocht”.

- ⁶¹ P. Bergmans, “Le centenaire de la bibliothèque de la ville et de l’université de Gand”, *Bull. MGOG*, 1897, p. 60.; R.
Apers, *Schets eener geschiedenis der universiteitsbibliotheek te Gent*, 1933; J. Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime hollandais* (1814-1830), 1935, p. 159
- ⁶² *Algemeene konst- en letterbode*, 1828, nr 29, p. 17; K. De Clerck, *Verkenningen in Noord en Zuid*, 1967, p. 24
- ⁶³ In het logelokaal komt ene in 1836 gestorven “P. Lammens” voor op het tableau der overleden broeders. Blijkens het loge-archief en een andere bron (H. De Schampheleire, E. Witte & F. Borne, “Vrijmetselaars te Gent tijdens het Empire en de Hollandse periode (1804-1824)”, *Hand. MGOG*, 1971) werd hij desgevallend pas lid na 1822/1824.
- ⁶⁴ P. Claeys, *Mémorial, o.c.*, p. 539; J. Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime hollandais*, p. 29; P. Claeys, “Fondation de l’université de Gand” in: id., *Pages d’histoire locale*, 1885, I, p. 88.
- ⁶⁵ D. Destanberg, *Gent sedert 1831*, p.166
- ⁶⁶ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, V, p. 212, 228; VI, p. 210.
- ⁶⁷ M. Steels, “Auguste Voisin”, G.T., 1972, p. 61-62
- ⁶⁸ A. Voisin, *o.c.*, p. 39 ; J.J. Steyaert, *o.c.*, p. 164
- ⁶⁹ *Handelingen van het Wetenschappelijk Vlaamsch congres over boek- en bibliotheekwezen*, 1932, p. 37
-